

2. Шамякін, Іван. Пошукі прытулку: апавесці. – Мінск : Маст. літ-ра, 2001. – 350 с.
3. Навуменка, Іван. Летапісец суровага веку / Іван Навуменка // Літаратура і мастацтва. – 1991. – 1 лютага. – С. 8–9.
4. Шамякін, Іван. Палеская мадонна: апавесці / Іван Шамякін. – Мінск : Маст. літ-ра, 1998. – 589 с.

ФРАЗЕАЛАГІЧНЫЯ АДЗІНКІ З АСОБНЫМІ КАМΠΑНАНТАМІ-САМАТЫЗМАМІ Ў РАМАНЕ І.П. ШАМЯКІНА “СЭРЦА НА ДАЛОНІ”

Л.М. Мазуркевіч

дацэнт кафедры беларускай і рускай філалогіі УА МДПУ імя І.П. Шамякіна,
кандыдыт філалагічных навук, дацэнт
(г. Мазыр, Рэспубліка Беларусь)

Л.І. Прозарава

настаўнік ДУА “Сярэдняя школа № 16 г. Мазыра”
(г. Мазыр, Рэспубліка Беларусь)

Творчасць І.П. Шамякіна – прыкметная старонка ў сучаснай беларускай літаратуры, паколькі яго багатая літаратурная спадчына характарызуецца не толькі сюжэтна-тэматычнай разнастайнасцю, але і ўзнятай пісьменнікам праблематыкай, што непасрэдна абумоўлена актыўнай жыццёвай пазіцыяй аўтара, яго неаб'якаваасцю, клопатам, цікавасцю да надзённых праблем, да ўнутранага свету чалавека. І.П. Шамякін – прыхільнік рэалістычнага паказу жыцця, і менавіта такая адметнасць яго ідэастылю абумовіла выкарыстанне разнастайных моўных сродкаў, дзякуючы якім ствараюцца вобразы герояў твораў. Арганічным кампанентам моўнай тканіны створаных пісьменнікам мастацкіх тэкстаў, у тым ліку і знакамітага рамана “Сэрца на далоні”, сталі фразеалагічныя адзінкі з саматычным кампанентам, бо саматычны код культуры, які з'яўляецца складнікам моўнай карціны свету, замацоўваецца ў фразеалогіі і канцэптуалізуе знешні і ўнутраны свет чалавека, асяроддзе яго пражывання, спрыяе выяўленню ўніверсальных і нацыянальна-спецыфічных асаблівасцей, адлюстроўвае духоўную сферу: чалавек і яго маральнасць, эмацыянальныя, інтэлектуальныя дзеянні і станы, рысы характару, адносіны да сябе, да іншых людзей, да рэчаў. Дастаткова актыўнае ўжыванне іх не толькі ажыўляе маўленне, але і робіць яго больш ёмістым.

Як сцвярджаюць даследчыкі, “менавіта цела чалавека ўвогуле і асобныя часткі яго былі “пад рукой” і служылі чалавеку сродкам пазнання сябе, акаляючага асяроддзя, усяго свету, да таго ж асвоены чалавекам свет і сканструяваны ім вакол сябе будуюцца з улікам асаблівасцей чалавечага цела, г. зн., што саматызмы ў складзе фразеалагічных адзінак вызначаюцца выключнай значнасцю для адлюстравання пазнання свету чалавекам праз сябе. Цела чалавека і яго часткі можна разглядаць як першасную аснову канцэптуалізацыі свету (як знешняга, так і ўнутранага)” [1, с. 51].

Як адзначае даследчыца Н.В. Масалева, “вывучэнне фрагментаў моўнай карціны свету, звязаных з традыцыямі і асаблівасцямі нацыянальнай культуры, дазваляе рэканструяваць сістэму архаічнага народнага мыслення. У гэтым сэнсе саматычная лексіка, якая прайшла доўгі шлях развіцця, выступае транслятарам цэлага комплексу вобразаў, паняццяў і асацыяцый, што адлюстроўваюць асаблівасці светаадчування і светаўспрыняцця народа” [2, с. 3].

У прапанаваным артыкуле аб'ектам даследавання сталі структура-семантычныя і функцыянальныя адметнасці фразеалагізмаў з саматычнымі кампанентамі *рука* і *нага*. Да апошняга з іх далучым і адзінкавыя найменні, што з'яўляюцца назвамі частак нагі, – *пальцы*, *пятка*.

Саматычныя фразеалагізмы з кампанентам *рука* розныя паводле канатацыі і звязаны паходжаннем з рознымі архетыпамі, якія К.Т. Юнг разумеў “спакон веку наяўнымі ўсеагульнымі вобразамі” [3, с. 125]. Увогуле ў беларускай мове налічваецца мноства фразеалагізмаў з кампанентам *рука* (*рукі*), што прыйшлі ў мову з разнастайных крыніц – фальклору, Бібліі і т. д. У выяўленай групе фразем з акрэсленым саматызмам можна адзначыць праяўленне некалькіх архетыпаў: рука як сімвал працы, як сімвал сілы, як сродак вырашэння пытанняў. Адны фразеалагізмы са словам *рука* фіксуюцца ў тэксе рамана з адмоўнай канатацыяй. Рукі найперш выступаюць як орган перадачы душэўнага стану чалавека, напрыклад, распачы, хвалявання, здзіўлення і т. д. Гэта так званыя фразеалагізмы-эматывы, бо перадаюць яны разнастайныя эмоцыі, адлюстроўваючы адначасова псіхічны стан герояў: *рукі налажыць ‘скончыць жыццё самагубствам, памерці’*: *Такая цана тваім словам? Дзе твае вочы бессаромныя? Дыпер табе нічога не трэба? Ведай жа: або на сябе рукі налажу, або цябе станінай прыдушу* [4, с. 374]; *рука не падымаецца ‘не хапае рашучасці зрабіць што-небудзь’*: *Не паднімалася рука, каб цяхенька, адным пальцам, пастукаць у шыбіну веранды* [4, с. 56]; *адбівацца ад рук ‘не слухацца каго, перастаць падпарадкоўвацца каму’*: *Пасля дзесяцігодкі хлопец пачаў адбівацца ад рук* [4, с. 191]; *развёў рукамі ‘даходзіць да крайняга здзіўлення, недаўмення; не ведаць, як выйсці з цяжкага становішча’*: *Капітан развёў рукамі і, падняўшы вочы, усміхнуўся па-сяброўску шчыра* [4, с. 203].

Для таго каб паказаць выпадковасць дзеяння, І.П. Шамякін ужывае ў тэксе такія саматычныя фразеалагізмы, як *пад рукой* ‘вельмі блізка, недалёка, побач’, *падварнуцца пад руку* ‘выпадкова аказацца з кім-небудзь, на чым-небудзь шляху’: – *Бывай. У мяне многа спраў сёння. Выпрацуеш план – звяжыся са мной. Падвернецца пад руку – дзейнічай самастойна. Але без рызыкі* [4, с. 73].

У другіх выкарыстаных аўтарам фразеалагічных адзінках пазначаны саматызм ужываецца для выражэння ацэнкі ўмення працаваць. У такім выпадку рукі выступаюць з дадатковым канататыўным значэннем ‘прылада, сродак выканання пэўнай работы’: *гарыць у руках ‘выконваць, рабіць што-небудзь спрытна, умела, хутка’*: *залатыя рукі ‘ўмелы, здольны ў якой-небудзь справе чалавек’*: *Залатыя рукі мае чалавек. Люблю людзей умелых. Такім і тысячу можна плаціць* [4, с. 223]; *Некалі ён любавалася яе спрытнасцю ў дамашняй рабоце: усё гарэла пад яе рукамі* [4, с. 443].

Фразеалагізмы, што змяшчаюць у сваім складзе кампанент *нага* і назвы яе частак (*пята, пальцы*), найперш звязаны са значэннем перамяшчэння, пэўнага руху, бегу, хуткасці, што непасрэдна сімвалізуе дзеянне, або перадаюць парушэнне каардынацыі, упэўненасці руху праз пэўныя прычыны, або з’яўляюцца фраземамі-эматывамі, выступаючы ў дадзеным выпадку ў тэксе экспрэсіўным сродкам для апісання абсалютна розных чалавечых эмоцый: *збіцца з ног ‘моцна стамляцца, змучацца, вымотвацца (ад беганіны, клопатаў)’*, *валіцца з ног ‘даходзіць да поўнай знямогі, ператамляцца’*: *Так выціў, што зваліўся з ног. / Гэтая зараза любога зваліць з ног* [4, с. 70]; *хадзіць па пятах ‘не адстаючы, неадступна (ісці, хадзіць, гнацца і пад.)’*: *Ён вось так нечакана з’яўляўся ў дзяжурцы, на вышчы, хадзіў па пятах у часе пажараў* [4, с. 67]; *з нагі на нагу ‘вельмі марудна, павольна (ісці, плесціся, пераступаць і пад.)’*: *Ён пераступаў з нагі на нагу і цяха, няўпэўнена прасіў: – Не трэба, мама... Супакойцеся, Галіна Адамаўна!* [4, с. 403]; *хадзіць на пальчыках ‘далікатна абыходзіцца з кім-небудзь, паддабрывацца да каго-небудзь’*: *Усю раніцу я хадзіла на пальчыках. Не можам жа мы хадзіць так цэлы дзень* [4, с. 10]; *душа ў пятках ‘вельмі спалохацца’*: – *Ух, здаецца, мінула. Як я баялася! Ох, каб вы ведалі, як я баялася. Цяпер я ведаю, што такое “душа ў пятках”* [4, с. 9].

Выкарыстаны фразеалагізм *стаць на ногі* ‘ўзняць свой аўтарытэт, набыць папулярнасць’ у тэксе апісвае з’яўленне такой якасці, як самастойнасць: – *Мая кніжка памагла стаць табе на ногі. Не забывай гэтага* [4, с. 37].

Акрамя таго, у вылучаных саматычных фразеалагізмах дадзены кампанент рэалізуе іншыя шматлікія значэнні, сярод якіх адзначаюцца наступныя: ‘эталон процілегласці, супрацьлеглага разумення, успрымання чаго-небудзь і пад.’: *дагары нагамі перавярнуцца ‘ўспрыняць што-небудзь не так, як ёсць, процілегла таму, як трэба ці было’*: – *Няшчаснае чалавецтва! Як яно збяднее, калі не пачытае твайго артыкула. Ці, можа, свет перавярнецца дагары нагамі?* [4, с. 10]; ‘эталон ніжняй мяжы чалавека’: *ад галавы да ног ‘з усіх бакоў; поўнасцю, цалкам’*: *Здавалася, што яе ўвогуле ўжо няма, энергіі, што ён разрадзіўся, як акумулятарная банка, – увесь, ад галавы да ног* [4, с. 197].

Такім чынам, выкарыстаныя аўтарам саматычныя фразеалагізмы з кампанентамі *рука, нага* функцыянальна замацаваны, звычайна абумоўлены кантэкстам, ужываюцца ў тэксце ў традыцыйным выглядзе. Праведзены аналіз дазваляе кваліфікаваць іх як розныя моўныя адзінкі, якія не толькі дапамагаюць перадаць у мастацкім тэксце пэўныя асацыятыўныя сувязі, уяўленні і пазнанне свету чалавекам, але і прадэманстраваць цэлую гаму пачуццяў, што садзейнічае спасціжэнню чытачом сутнасці чалавечых характараў, унутраных перажыванняў персанажаў, чалавечай рэакцыі на падзеі і абставіны.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Ляшчынская, В.А. Сучасная беларуская мова: фразеалогія: вучэб. дапам. / В.А. Ляшчынская. – Мінск : РІВШ, 2010. – 230 с.
2. Масалева, Н.В. Соматизмы в русской языковой картине мира: автореф. дис. ... канд. филол. наук / Н.В. Масалева. – М., 2010. – 21 с.
3. Юнг, К.Т. Об архетипах коллективного бессознательного / К.Т. Юнг // Вопр. философии. – 1988. – № 1. – С. 124 – 133.
4. Шамякін, І. Сэрца на далоні: Раман; Гандлярка і паэт: Аповесць: Для ст. шк. узросту / І.Шамякін. – Мінск : Маст. літаратура, 2002. – С. 5–444.